

նելու և նրանց գործադրուելը կամ չգործադրուելը ստուգելու։ Այդ վիճակը պարզ է որ չէ կարող յարատեւել։ Արտօլիւտիզմը՝ զինուորական, պատերազմական տեսակէտից իր նշանաւոր պատմական դերը կատարելուց, հասարակական զործակցութեանը (Coopération) մեծ զարկ տալուց յետոյ՝ ներքին յարակայ ուժերի մղումով, ժամանակի ընթացքում տեղի է տալիս նոր, սահմանադրական կարգերի առաջ եւ սիահնծանի քմահաճ կամքը փոխարինում է ժողովրդական զերիշխանութեան մեծ սկզբունքով։

Միք. Յովհաննիսեան

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱՅՄԱՆ ԵՒ ՖԵԴԵՐԱՑԻԱՅԻ ԽՆԴԻՐԸ

I

Ռուսական կուռ յարաբերութի հետզհետէ ջախջախուող փլատակներ լրայ շտապում են բազմապիսի տարրեր պարզել իրենց կուսակցական դրօշակները։ Աւտօկրատիայի միապաղաղ մթնոլորտը, որ աշխատում էր ամբողջ աղգաբնակութեան կաշկանդել քաղաքական ինդիֆերենտիզմի (անտարբերութեան) նեղ շրջանակի մէջ, չքանում է այսօր զգալի արագութեամբ և տեղի տալիս դասակարգերի և կուսակցութիւնների քաղաքական ազատ մրցութեան։

Իրաքանչիւր կուսակցութիւն բնական անհրաժեշտութեամբ ունի իր քաղաքական որոշ ծրագիրը, և իրաւ, ոչ միայն սօցիալ-քաղաքական ծանրակշիռ բեկումների և տնտեսական բարենորոգումների նկատմամբ, այլև ապագայ Ռուսաստանի—որի սկիզբը ներկայից է սկսւում—քաղաքական կազմի վերաբերմամբ։

Այդ տեսակէտից միմիանց դիմադրող ու հակառող դաւանանքները, որոնք այսօր քաղաքական հօրիզոնի վրայ հրատապ խնդիրների բնաւորութիւն են ստացել, կազմում են քաղաքա-

կան կենտրոնացումը եւ ֆեդերացիան: Յատկապէս ձախակողմեան թեկերն են—օոցիալ-դեմոկրատական և դեմոկրատ-յեղափոխական կուսակցութիւնները—որոնց համար քաղաքական այդ հակադրական *credo-նք*ը այժմէութեան նշանակութիւնն են ստացել:

Մեր մամուլը ևս զբաղուեց այդ խնդրով: «Մշակի» մէջ պ. Պատակը «Կենտրոնացում և ֆեդերացիա»¹⁾ վերնագրով մի երկար յօդուածի մէջ աշխատում է, իբրեւ ֆեդերալիստ, ցոյց տալ քաղաքական կենտրոնացման ֆնասակարութիւնը և ֆեդերատիւ կազմի օգտակարութիւնն ու անհրաժեշտութիւնը: Պ. Պատակը, իբրեւ Հ. Յ. Դանակցութեան ուղղութեան կողմնակից, պաշտպանում է նրա և նմանօրինակ կուսակցութիւնների քաղաքական դեմքը՝ ընդդէմ համայն Ռուսաստանի օոցիալ-դեմոկրատական կազմակերպութիւնների քաղաքական դեմքի:

Բանակուռի դուրս գալ առիթ է տուել պ. Պատակին մեծամասնականների օրգանը՝ «Новая Жизнь», իր մի առաջնորդողով, ուր նա պաշտպանում է քաղաքական կենտրոնացման գաղափարը և իր մինիմալ ծրագրի այն կէտերը, որոնք վերաբերում են մանր ազգութիւնների քաղաքական ճակատագրին՝ ապագայ Ռուսաստանում:

Մենք ներկայ յօդուածում պիտի զբաղուենք գրեթէ բացառապէս պ. Պատակի յօդուածով: Այդ կարգինալ խնդիրները իրանց՝ մասամբ առաձգական և մութ բնաւորութեամբ (յատկապէս Ռուսաստանի համար) մինչև օրս, խոստովանում ենք, փաստալից ուսումնասիրութեամբ չեն լուսարանուել և ոչ մի կուսակցութեան կողմից, թէև, կրկնում ենք, այժմէութեան նշանակութիւնն ունի մէկը թէ միւսը: Բացի առաջնապէս զործնական խնդիրներ լինելուց, դրանք խնդիրներ են նաև՝ ուսումնասիրական արժէքի տեսակէտից, ակադեմիական բնատրութեամբ:

Այստեղ անկարող ենք մենք շատ հեռու գնալ, երբ մեր քննադատութեան օրիկետը պիտի սահմանափակենք պ. Պատակի յօդուածով, որին կը հետևենք մենք քայլ առ քայլ:

II

Դրական պոլեմիկան՝ երկու կամ անելի սուբեկտների մէջ կարող է, կարծում ենք, երկու որոշ շրջանակի մէջ տեղի ու-

1) «Մշակ» № 227, 228, 230.

նենալ: Նախ այն դէպքում, երբ երկու բանակոտորները կանգնած են միեւնոյն սկզբունքային հողի վրայ, և միմիանց ջախջախելու համար զէնքեր են վերցնում միեւնոյն՝ դաւանանքի արսենալից: Երկրորդ այն դէպքում—երբ պոլիմիկայի բռնուածները դաւանում են տարբեր սկզբունքներ, աշխարհայեացք: Առաջին դէպքում բանակոտորներից մէկը պիտի ցոյց տայ միւսին որ նա սխալ է ըմբռնում երկուսին յայտնի աշխարհայեացքը, որ նա թիւրիմացութեան մէջ է և սխալ է դատում այս կամ այն քաղաքական խնդրի, հասարակական երևոյթի ժապին: Իսկ երկրորդ դէպքում, ոչ միայնմի բանակոտոր պիտի ջրէ միւսի անձնական հայեցակէտն ու դիտողութիւնները, այլև այն սկզբունքները, մտքերի այն սխտեմը, որի անունից ճանուում, գրում է հերքողը:

Ինչպէս պ. Սաժակի յօդուածից պարզ երևում է, նա արշաւում է Ռուսաստանի սոցիալ-դէմոկրատիայի դէմ յանուն սոցիալիզմի, վկայ կոչելով վերջնիս առաջնակարգ կորիֆէյներին, անպայման հեղինակութիւններին:

Եթէ մենք աշխատենք հերքել պ. Սաժակի կարծիքները՝ ալֆայից մինչև օմեգա, դարձեալ յանուն սոցիալիստական ունիվերսալ աշխարհայեացքի, նշանակում է՝ գոնէ այդ խնդրում մենք և պ. Սաժակ կանգնած կըլինենք միեւնոյն սկզբունքային հողի վրայ և մեզ վերապահում է—բարեբախտաբար թէ դժբախտաբար—ցոյց տալու, որ պ. Սաժակը շատ սխալ ճանապարհներով է զէնքեր վերցնում սոցիալիստական աշխարհայեացքի արսենալից և անհաշիւ մոլորութիւնների մէջ է ընկել, որ նրա գրեթէ ամբողջ փաստաբանութիւնը թիւրիմածութիւն է—quid pro quo:

Խնդրի հր ծայրիցն է բռնում պ. Սաժակը: Եթէ ճիշտ լինէր յօդուածագրի հէնց առաջին յօդուածում («Մշակ» № 227) առաջադրած թեղը՝ որ բիւրոկրատիա և կենտրոնացում, կենտրոնացում և բիւրոկրատիա—դրանց իրարից բաժանել համարեա անկարելի է: Երբ երկրի բէժիմը կը լինի ցնատալիզմ, երբ գոյութիւն կ'ունենան հրամայող, որոշող մի կենտրոն և երբ այդ որոշումները գործադրութիւն պէտք է գտնեն ոչ թէ մի փոքրիկ վայրում,—մի գաւառում կամ մի նահանգում,—այլ մի ամբողջ կայսրութեան մէջ, այդ դէպքում անպատճառ (sic!) պէտք է գոյութիւն ունենայ մի բիւրոկրատիա: Խնքնակալական է քո երկիրը, թէ հանրապետական—դա այնքան էլ նշանակութիւն չունի բիւրոկրատիայի տեսակէտից: Բիւրոկրատիան իշխում է ինքնակալ Ռուսաստանում, հանրապետական Ֆրանսիայում: Եթէ, ասում ենք, ճիշտ լինէր

այս թեզը, այն ժամանակ լինել բոլորովին աւելորդ կը լինէր և սոցիալ-դեմոկրատիան Ռուսաստանում կը համարուէր մի քաղաքական յետադէմ կուսակցութիւն, երբ նա իր «ցենտրալիստական» ձգտումներով ուզում է «մի նոր բիւրոկրատիա» (նոտագրերը յօդուածագրինն է) առաջ բերել: Կարճ և ազդու. եթէ ասում ենք քաղաքական կենտրոնացում, ցենտրալիզմ, պիտի դրա ֆունկցիաները վարող պաշտօնեաները լինեն անպատճառ բիւրոկրատներ. իսկ եթէ ձեր ակնշիւն հնչում է բիւրոկրատիա խօսքը, դուք պարտաւոր էք հասկանալ, որ նա իշխում է քաղաքական կենտրոնացման մէջ՝ այն ևս «մի ամբողջ կայսրութեան մէջ»:

Սա մի վէրին աստիճանի բռնազբօսիկ դատողութիւն է, սա, թող ներուի մեզ ասել՝ մի կատարեալ տերմինոլոգիական ըարքարիզմ է, ուրիշ ոչինչ:

Թող գոնէ պ. Պաժակը նեղութիւն կրէր իմանալու տերմինի թարգմանական նշանակութիւնը, մի կողմ թողած գաղափարի լայն իմաստը և բերած օրինակները, որոնց մէջ նա սխալւում է չարաչար:

Բիւրոկրատիա—դրա տակ օրինակ գերմանացին հասկանում է (նոյն կերպ և միւս ազգերը)—Beamtenzunft Herrschaft Minister—und Beamtenvillkür Herrschaft (պաշտօնեաների կղզիացած միութեան տիրապետութիւն, մինիստրների և պաշտօնեաների կամայականութեան տիրապետութիւն):

Իսկ պաշտօնեաների կամայական տիրապետութիւնը կամ բիւրոկրատիզմը կախուած է ոչ թէ մի որևէ երկրի պետական կազմի կենտրոնացումից—ինչպէս աններելի սխալներով պընդում է պ. Պաժակը—այլ մի որևէ երկրի պետութեան քաղաքական սիստեմից: Ուրեմն բիւրոկրատիզմը, կամայական պաշտօնակատարութիւնը տիրում է այն երկրներում, ուր քաղաքական սիստեմը աքսոլիտիստական (օրինակ Ռուսաստան, Թիւրքիա, Զինաստան) և կէս աքսոլիտիստական-սահմանադրական է (օր. Գերմանիան, Աւստրո-Ունգարիան, Եպոնիան): Ընդհակառակը, բիւրոկրատիզմից զուրկ են այն երկրները, ուր քաղաքական սիստեմը պարլամենտարիստական է, օրինակ՝ բուրժուական-դեմոկրատական հանրապետութիւն Ֆրանսիան, դեմոկրատական միապետութիւն Անգլիան (բացառիկ քաղաքական սիստեմը երկրադէղիս վրայ), դեմոկրատական հասարակապետութիւն՝ Շվեյցարիան, Ամեր. Միացեալ Նահանգները, Աւստրալիան, թէև վերջիններս ոչ կատարեալ ձևերով:

Այստեղ մենք դասաւորեցինք յայտնի, տիպիք օրինակները քաղաքական սիստեմների: Եւ այս դասաւորութիւնից ակ-

ներև է որ մի երկրի կառավարութեան բիւրոկրատիական եւ պարլամետարիստական ծելի միակ կրիտերիումը պետութեան վարչական մեխանիզմի որակն է և ոչ թէ պետութեան կենտրոնացումը կամ ֆեդերացիան: Ըստ այդ կրիտերիումի, ինչպէս պ. յօդուածագիրը կը տեսնէ, բիւրոկրատիական է և՛ կենտրոնացած Ռուսաստանը, և՛ ֆեդերատիւ Գերմանիան: Ըստ այդ կրիտերիումի, ընդհակառակը, անտի-բիւրոկրատիական պարլամետարիստական է և՛ կենտրոնացած Անգլիան, Ֆրանսիան (որին պ. Նաթակը զարմանալի կերպով բիւրոկրատիական է անուանում), և՛ ֆեդերատիւ Շվեյցարիան, Միացեալ Նահանգները:

«Երբ մի կենտրոնի որոշումները գործադրութիւն են գրտնում ոչ թէ մի փոքրիկ վայրում»,—ասում է պ. Նաթակը,—այլ մի ամբողջ կայսրութեան մէջ (նօտրգրերը մերն են), այդ դէպքում պէտք է անպատճառ գոյութիւն ունենայ մի բիւրոկրատիա: Որքան միջանիքական է այս դատողութիւնը: Ըստ նրա լոգիկայի բաղադրական միջնավայրի խոշոր ծաւալն է, ահռելիութիւնն է, որ դրօշմում է մի երկրի պաշտօնեաների ճակատին բիւրոկրատ «պատուանունը», և ոչ թէ քաղաքական սիստեմի, օրինակ միապետական, դրութիւնը: Որ ստեղծում է մի բիւրոկրատիական-կաստայական ճիւղարկիւ և ծայրագոյն բարձրութիւնից լի ու լի ֆունկցիաներ յանձնարարում բոլորին: Վերցնենք գերմանական մանր տէրութիւնները որոնց պ. Նաթակը գեղեցիկ է կգեծալիւար է ծառայեցնում միայն ֆեդերացիայի գաղափարը պաշտպանելու համար, իսկ նրանց կաստայական-իւնկեր-բիւրոկրատիայի մասին խոստափումէ որ-և-է բան ասելու: Պ. Նաթակը պէտք է իմանայ, որ գերմանական 20—30 միապետութիւնները (Թագաւորութիւն, իշխանութիւն, մեծ ու փոքր դքսութիւն, ի ըաց առեալ Հանզայի երեք ազատ քաղաքները՝ Համբուրգ, Բրեմեն և Լիւբեկ) իւնկեր-բիւրոկրատական քաղաքական սիստեմներ ունեն: Նա լաւ գիտէ, որ փոքրիկ Թագաւորութիւն Վիւրտեմբերգը (իւր 19,504km²-ով և 2 միլիօն ազգաբնակչութեամբ), Մեծ դքսութիւն Մեկլենբուրգ-Շվերինը (իւր 13,304km²-ով և 600,000 բնակիչներով) Մեկլենբուրգ-Ցտրելիցը (իւր 2929km²-ով և 100,000 բնակիչներով) և այլ բազմաթիւ մանր իշխանութիւններ ու դքսութիւններ «ամբողջ, կենտրոնացած կայսրութիւններ» չեն, այլ «փոքրիկ վայրեր» մեր կովկասեան նահանգների տարածութեամբ ու բնակիչների քանակով, բայց և այնպէս այդ բոլոր դաշնակից մանր միապետութիւնները «թունդ» բիւրոկրատիական սիստեմներ ունեն:

Սրանով, կարծում ենք, պարզուեց թիւրիմացութիւնը և հիմնովին հերքուեց պ. յօդուածագրի մեխանիքական թեզը, որ իբր իւրաքանչիւր պետական կենդրոնացում առանց այլևայլութեան պայմանաւորում է բիւրօկրատիայի գոյութիւնը և իւրաքանչիւր բիւրօկրատիզմ — նախադրում պետական կենտրոնացման:

III

Պ. Սաժակը շատ է վախենում ցենտրալիզմի գաղափարից, իսկ նրա իրականացման առաջ՝ ուղղակի սոսկում: Նա այդ միակողմանիութեամբ այնքան է առաջ գնում և այնչափ չարիքներ վերագրում պետական կենտրոնացման, որ թոյլ է տալիս իրան ինքնակալ ցարի բէակցիային և «ծայրահեղ տիտղոսը կրող մի կուսակցութեան» — սոցիալ-դեմոկրատիային — կշռի միևնոյն նժարի մէջ դասելու: Այդպիսի վերաբերմունքի վերջին հիմքը, ultima ratio-ն, կայանում է այն սիմպլ ու մեխանիքական թեզի մէջ, — իբր ամեն մի կենտրոնացում շաղկապուած է բիւրօկրատիզմի հետ, — որի անհիմն ու բանալ պարունակութիւնը ցոյց տուինք մենք նախընթաց հատուածում:

«Բէակցիան և սոցիալ-դեմոկրատիան կողմնակից են պետական կենտրոնացման» ասում է նա, ergo, ըստ յօդուածագրի լոգիկայի, ինչպէս բէակցիան պաշտպանում է գոյութիւն ունեցող բիւրօկրատական սիստեմը, այնպէս էլ սոցիալ-դեմոկրատիան ձգտում է պետական կենտրոնացումով ստեղծել մի նոր բիւրօկրատիա:

Այս կարգի պնդումները կամ միամտութեան արգիւնք են և կամ mala fide, յետին միտումով արած մի քայլ. երկուսից մէկը:

Եթէ պ. յօդուածագրին քաջ յայտնի է Ռուսաստանի սոց. դեմ. կազմակերպութիւնների մինիմալ ծրագիրը, մերձաւոր նըպատակը՝ իր տնտեսական, սոցիալական եւ քաղաքական խիստ արժատական սահանջներով, ապա ազգային-ցեղական անբռնաբարելի լայնարձակ իրաւունքներով, մասաւանդ միաձոյլ ազգաբնակչութիւն և առանձնայատուկ պայմաններ ունեցող տերիտորիաների համար, որոնց նկատմամբ կուսակցութիւնը ընդունում է ոչ միայն տեղական լայն ինքնավարութիւն, այլև կարևոր դէպքերում ինքնատրոշման դեմոկրատական սկզբունքը, — եթէ այս բոլորը յայտնի է պ. Սաժակին, ասում ենք, այն ժամանակ նա չպիտի ուրանայ, որ ոչ միայն խօսք չի կարող լինել կարծրացած, միակամ ու ղինաստիա-

կան կենտրոնացման մասին իր քիւրոկրատիայով, այլև պաշտակը պէտք է անհրաժեշտօրէն ընդունէ, որ սոց.-դեմոկր. մինիմալ ծրագրի ճշգրիտ դործադրութեամբ կ'իրականանայ մի այնպիսի դեմոկրատական հասարակապետութիւն, որի նմանը դեռ գոյութիւն չունի Եւրոպայում ու Ամերիկայում: Կարծում ենք, որ Ֆեդերալիստ կուսակցութիւնները ևս ձգտում են քաղաքական այս կազմին, այնպէս, որ այդ տեսակէտից պէտք է մենք իրար լաւ հասկանանք:

Սակայն սոց.-դեմ. կազմակերպութիւնների մերձաւոր իդէալ՝ դեմոկրատական հասարակապետութիւնը կը լինի ցենտրալիստական միայն այն չափով, որ նա կը զրկէ ծայրերին օրէնսդրական ըարժը ինստանցիայից—պարլամենտից, այլապէս նա կը շնորհէ բոլոր այլազգի և այլացեղ ծայրերին իրանց բոլոր գործերի մէջ լայն ինքնավարութիւն, աւտոնոմ իրաւունքներ: Դեմոկրատական հասարակապետութիւնը (ցենտրալիստական հիմքերի վրայ) ըստ իր բուն էութեան, մի այնպիսի քաղաքական սխտեմ է, որ սկզբից և եթ, հիմնադրութեան կանոններով, արմատախիլ է անում ազգային հալածանքի, դինաստիական ճնշումների բոլոր կարելիութիւնները:

Թէ ինչպէս կը դասաւորուեն դեմոկրատական հասարակապետութեան մէջ դասակարգային յարաբերութիւնները և ինչ ծաւալ կը ստանան նացիօնալիստական պայքարները,—մի երևոյթ, որ ամեն դէպքում էլ՝ թէ կենտրոնացման և թէ Ֆեդերացիայի մէջ պիտի տեղի ունենայ, քանի գոյութիւն ունեն բուրժուական հասարակական կարգեր,—դրանց մասին այստեղ երկար ծանրանալ չենք կարող. և իրաւ, ոչ այն պատճառով որ պ. Սաթակը իր յօդուածների մէջ չէ շօշափել խնդրի այդ կողմը, այլ որ տեղի և ժամանակի սղութիւնը հարկադրում է մեզ մի այլ յարմար առիթի վերապահել այդ շահագրգիռ հարցը:

Մենք այստեղ նայում ենք խնդրի վրայ սկզբունքային արժէքի տեսակէտից և մի կողմն ենք թողնում պ. յօդուածագրի՝ «Новая жизнь» օրգանի հասցէին ուղղած անտեղի պարսաւանքները:

Քաղաքական ծրագրի այն մինիմումը, որի ճշգրիտ իրականացումով պետութեան ըարժը սուվերենիտետը (գերիշխանութիւնը) կը ստանձնէ ինքը՝ հսկայ դեմոսը բովանդակ Ռուսաստանի. ժողովրդի այն ըարժը վերապետութիւնը, որ պիտի սկզբից և եթ ապահովէ բոլոր ազգերի տնտեսական և մտաւոր-կուլտուրական ազատ զարգացումը՝ հիմնական գրաւականով, օրինական որոշումներով—այնպիսի պայմաններ են

դրանք, որոնք երբեք չեն անհանգստացնում պրոլետարիատին և նրա դասակարգային կուսակցութեան՝ չարիք ու թերութիւններ որոնելու քաղաքական կենտրոնացման մէջ, այլ ընդհակառակը:

Սեպարատիզմի թէ ֆեդերալիզմի սկզբունքային արժէքը բուրժուական է, լիբերալ ծագում է—դա անհրեքելի փաստ է: Միայն տիրապետող դասակարգն է, որ ձգտում է անկախ ու ազատ լինել իր ազգային շրջանակի մէջ, որպէսզի անկախ ու ազատ շահագործել կարողանայ ազգային-հասարակական բոլոր հանրարժէք ֆակտորները—տնտեսական, սոցիալական թէ քաղաքական սահմաններով: Միայն բուրժուազիան է, որ իր ազգային տերիտորիայում տնտեսական-արդիւնաբերական ճիւղերը և շուկաները կապիտալիստական անարգել ու ինտենզիւ էքսպլուատացիայի ենթարկելու համար՝ կենսական ինտերես ունի, որքան կարելի է արգելել կամ խանգարել հարեւան ազգի բուրժուազիայի աւելի խոշոր, ուժեղ կապիտալի և կատարելագործուած տեխնիկայի մուտքը: Բուրժուազիան չունի դասակարգային սոլիդարիտէտ (համերաշխութիւն) մերձաւոր սահմաններում թէ միջազգային բնաւորութեամբ, դրա փոխարէն նա ունի շուկաների գրաւման եւ կապիտալիստական շահագործութեան մի անարխիական մրցութիւն, քաղաքական կոնֆլիկտներին և ազգային պայքարների տոն տուող մի կատաղի արշաւանք, որ թաղուած է կապիտալիզմի էութեան մէջ:

Իսկ պրոլետարիատը չունի որեւէ կենսական շահ ֆեդերացիայով թուլացնելու իր խտացած շարքերը: Մի ազգի պրոլետարիատ պէտք է միւսի հետ բաժանէ իր պատմական ճակատագիրը, իր կեանքի դառնութիւնն ու ժպիտը. նա չունի դասակարգային—թշնամական մրցութեան որեւէ ինտերես ու առիթ: Այդպէս են թելադրում նրա դասակարգային ոչ միայն ըէպլ շահերը, այլև բարոյական համերաշխութիւնը—in solidum caviren—բոլորը մէկի համար և մէկը բոլորի համար երաշխաւորելու իդէալական սկզբունքը:

Պ. Խաժակը առաջին յօդուածի մէջ մեխանիքական թեզ է հրապարակ հանում—որի հետ մեր հաշիւը տեսանք,—իսկ երկրորդ յօդուածի մէջ մեխանիքական անալոգներ հանգէս բերում և ենթադրում, որ դրանով հանգոյցը լուծուած է: Նա շարունակ—թէև բոլորովին ի զուր—մատնացոյց է անում Գերմանիայի պետական ֆեդերացիայի վրայ և մխիթարում, որ դրանով ջախջախուած է իր հակառակորդին, որովհետև հէնց ֆեդերատիւ Գերմանիայումն է, որ կազմակերպուած պրոլետարիատը, 1905.

րիատը այնքան սերտ միացած է և հսկայական ոյժ ներկայացնող գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան դժգոհ չէ պետութեան ֆեդերատիւ դրութիւնից:

Այս խնդրում ևս կամ պ. յօդուածագիրը միամիտ է, չգիտէ ըսնի էութիւնը կամ թէ չէ նա լուում է, դիտմամբ չի շօշափում երևոյթի պատճառը. դուրձեալ արտերանտիւ:

Կարևորը խօսքն այն չէ, որ այժմեան ֆեդերատիւ Գերմանիայում բանուորական կուսակցութիւնը հսկայական ոյժ ունի, այլ այն, թէ արդեօք, դեռ հրքան աւելի վիթխարի և ուժեղ կը լինէր նրա քաղաքական հմայքը, եթէ լինէր պետական կենտրոնացում, ըսյց քաղաքական սիստեմի դեմոկրատական սկզբունքներով և ոչ այժմեան ձևով:

Գերմանիայի ներկայ պետական ֆեդերացիան—Bundesstaat—ինչպէս գիտենք, իւնկերական-բուրժուական կաղապարում է, որի ձեռակերտողը եղաւ երկաթէ կանցլեր Բիսմարկը: Ինչ ձևով ու կապերով միանալու մէջ կամք ու ցանկութիւն չունէր ժամանակակից պրոլետարիատի քաղաքական ներկայացուցիչը—սոցիալ-դեմոկրատիան—որովհետև նա իր զարգացման սաղմային վիճակումն էր գտնուում և նոյնիսկ մի կոմպակտ կուսակցական մարմին չէր կազմում, այլ ցիրուցան ֆերայներ (խմբակցութիւններ), առաջացած Լասալի, Բեքելի և Լիբկնիստի ձեռներէցութեամբ: Եթէ Գերմանիան մաշէր Ռուսաստանի ներկայ ըոպէները և գերմ.-սոցիալ-դեմոկրատիան ունենար այն ժամանակ ներկայի ոյժը, կասկած չկայ, որ նրա քաղաքական ծրագրի մինիմումը կը լինէր՝ վերջ տալ բոլոր անդամահատուած միապետութիւնների գոյութեան և վերատնդծել մի միաժող Գերմանիա դեմոկրատական-հասարակապետական կազմով: Իսկ այժմեան դաշնակցական Գերմանիան՝ Պրուսիայի հեգեմոնիայով, չարիքներից փոքրագոյնն է համեմատած այն Գերմանիայի հետ, որի բոլոր անկիւններում կը տիրէր պրուսական իւնկերական արսուղիւտիզմը, եթէ ցնտրալիստական լինէր ամբողջ պետութիւնը: Գոնէ այժմ եթէ Պրուսիայում տուժում է սոցիալ-դեմոկրատիական կուսակցութիւնը քաղաքական իրաւազրկութեան ներքոյ, նա համեմատաբար աւելի ձակ ունի Բաւարիայում, Վիւրտենբուրգում, Բադենում և այլ տեղերում: Այժմ գերմանական սոցիալ-դեմոկրատիան մաշում է քաղաքական զարգացման վերջին էտապը, և նա կարիք չունի այլևս բուրժուական հասարակական կարգերը ցնտրալիզմի կամ ֆեդերալիզմի հիմքերի վրայ դնելու. կապիտալիստական տնտեսութեան սիստեմը և դրանով պայմանաւորուած ընդհանուր բուրժուական կարգերը հասնելով իրանց զարգաց-

ման դադաթնակէտին՝ նախապայման կը դառնան սոցիալական յեղափոխութեան. մի կատաստրոֆային ակտ, որ հիմնապէս վերջ կը տայ՝ և՛ միջնադարեան ինչկերական-միապետական և՛ մանր բուրժուական-բիւրգերական, և՛ մօդերն բուրժուական-կապիտալիստական կարգերի (իրանց սեպարատիստական թէ ֆեդերալիստական գոնաւորումներով) գոյութեան և կը հիմնէ նրա փոխարէն մի էքսպանսիւ կոլեկտիւ մարմին սոցիալիստական հիմքերի վրայ: Իսկ վիթխարի կոլլեկտիվիզմը իր կենտրոնական ու ստորագոյս ֆունկցիաներով, ոչ թէ հասարակ, այլ մի գերաստիճանի ցինտրալիզմ է, որը, ըստ պ. Պաժակի դատողութեան, պէտք է անպակաս լինի բիւրօկրատիայից, հէնց այն պատճառով, որ նա ցենտրալիստական է: Անտեղի և անհիմն թեզերն ու անալոզները, ինչպէս տեսնում ենք, մեզ մազաչափ անգամ չեն օգնի՝ խնդիրը գոհացուցիչ կերպով պարզաբանելու և լուծելու համար:

IV

Սակայն մեր յօդուածագիրը չի բաւականանում դրանցով, նա ապաւինում է սոցիալիստական հեղինակութիւններին և աշխատում նրանց անունով ապացուցանելու իր ասածը: Եւ իր յօդուածի երրորդ մասում, պ. Պաժակը հանդէս է գալիս, ըստ երևոյթին, որպէս թունդ մարքսիստաբան:

Թէ ինչ քաղաքական նախատեսումներ են ունեցել Մարքսն ու Էնգելսը, որոնք, հակառակ նրանց սպասածի, ժամանակին չեն կատարուել,—դրանց և դրանց պատճառների մասին խօսելը չէ վերաբերում մեզ զբաղեցնող խնդրին. և սխտեմատիկ ու հետևողական լինելու համար չպէտք է պ. Պաժակը մի քանի խօսքով ասէր ու անցնէր դրանց վրայով:

Մենք հետեւնք այն խնդրին, թէ ի՞նչ դիրք են ունեցել մարքսիստական մեծութիւնները ազգային խնդրի և քաղաքական կազմի վերաբերմամբ:

Պ. Պաժակը շատ թոյլ է ըմբռնում դասակարգային տիրապետութեան և կռուի դադափարը. նա շատ քիչ է ծանօթ—ինչպէս յօդուածից պարզ երևում է—Մարքս-Էնգելսի արածներին՝ անցեալ դարու 40-ական, 50-ական և 60-ական թուականներին: Աններելին ու մեղադրելին խօսյոյ չէ, այլ այն, որ նա մի առանձին էրողիցիայով ժխտում է մէկը և հաստատում միւսը հակառակ իրողութեան ու փաստերին:

«Մարքսն ու Էնգելսը—ասում է հեղինակը—չափազանց զբաղուած էին զուտ դասակարգային խնդիրներով—բուրժուա-

զիայի կծու քննադատութիւնով և պրոլետարիատի կեանքի բարելաւման հսկայական հարցով,—նրանք ժամանակ չունէին զբաղուելու նոր հարցերով», այսինքն «ազգային խնդրով»:

Եթէ պ. Նաթակը ըմբռնէր Մարքսիզմը, նա կ'իմանար, որ ոչ Մարքս-էնգելսի և ոչ նրա յաջորդների համար գոյութիւն չունի ընազանցական «ազգային խնդիր»՝ կանգնած դասակարգերից վեր, հեռու նրանց բէալյարաբերութիւնների ու շահերի ընդհարման շրջանակից: Երբ ըստ մարքսիզմի՝ «մարդկային հասարակութեան պատմութիւնը ուրիշ ոչինչ չէ, բայց եթէ պատմութիւն դասակարգային կռիւների» և երբ այդ դասակարգային կռիւների փաստական ուսումնասիրութիւնն ու տեսական հիմնաւորումը կազմում է Մարքս-էնգելսի գիտնական փայլուն ծառայութիւններից մէկը, նշանակումէ «նոր հարց» չէ «ազգային խնդիրը» այլ մի անգամ ընդ միշտ հիմնաւորուած դասակարգային կռուի թէօրիայով բացատրելի հասարակական-քաղաքական երևոյթներ:

Այն չափով—ասում են Մարքս-էնգելսը—որով կը վերանայ անհատի (ինչպէս և դասակարգի. Բ. Ի.) շահագործութիւնը անհատի միջոցով, նոյն չափով կը վերանայ մի ազգի շահագործութիւնը միւսի միջոցով¹⁾: Իսկ սա, պ. Նաթակ, «երկուսից երեք բառ չէ, նուերուած ազգային խնդրին», այլ մի ֆնայուն կլասիք պատու, որով արտայայտում է այն պատմական ճշմարտութիւնը, թէ որքան կը շարունակուէ կապիտալիստական շահագործութիւնը (պրոլետարի շահագործութիւնը բուրժուայի միջոցով), այնքան էլ գոյութիւն կ'ունենայ ազգային ճնշումն ու հալածանքը—շահագործութիւնը—տիրապետող ղինաստիսայի տիրապետող դասակարգի միջոցով:

Եթէ այդ ուղղութեամբ հետեւելու լինենք Մարքս-էնգելսի (մանաւանդ առաջին) հրապարակախօսական գործունէութեան 40-ական և 50-ական թուականներին, կը տեսնենք, որ այդ վառվռուն յեղափոխականները ժամանակակից բոլոր ուժեղ շարժումների վերաբերմամբ արտայայտուել են՝ թէ Փրանսիական, գերմանական, սուստրիական յեղափոխութեան, թէ ունգարական ապստամբութեան, թէ իտալական, յետոյ Ֆրանս-պրուսական պատերազմի թէ Ռուսաստանի լեհական հալածանքների ու ճնշումների և թէ պ. Նաթակի սրբափառ մօտ խնդրի՝ «Արեւելեան հարցի» մասին:

«Թիւրքիան—գրում էր Կարլ Մարքսը թէ 1853 թ. «New-lork Tribune» թերթի մէջ—կազմում է լեզխտիմիստ Եւրոպա-

1) K. Marx und Fr. Engels, «Das Kommunistische Manifest» էր. 22.

յի մի վերաւոր կէտը: Լեզիտիմիստ և միապետական կառավարութեան սխտեմի անընդունակութիւնը՝ սկսած Ֆրանսիական առաջին յեղափոխութիւնից, արտայայտուել է մի նախադասութեան մէջ՝ ուղիղ և անխախտ պահել status quo-ն: Այդ ընդհանուր հանաձայնութեան մէջ—այն է թողնել իրերը այնպէս, ինչպէս նրանք որեւէ պատահականութեամբ առաջացել են—կայանում է տիրապետող պետական ոյժերի անդօրութեան և աղքատութեան ապացոյցը, որ նրանք կատարելապէս անընդունակ են զարկ տալու յառաջադիմութեան ու քաղաքակրթութեան» ¹⁾:

Աւելի ասենք: 60-ական թուականներին, երբ Ռուսաստանը Պրուսիայի օգնութեամբ ճնշում, խեղդում էր յեղափոխական Լեհաստանին, 1863 թ., ապրիլի 28-ին այդ առթիւ կայանում է Լոնդոնում անգլիական և ֆրանսիական բանուորների մի հսկայական միտինգ, որը հէնց պատճառներից մէկն է դառնում Մարքսի յայտնի «Ինտերնացիօնալը» («Internationale Arbeiterassoziation») հիմնադրութեան: Եւ առաջին բարեմաղթութեան հասցէն, որ հիմնադրութիւնից յետոյ «Ինտերնացիօնալը» ուղղում է Ամերիկ. Միաց.-Նահանգների նախագահ Լինկոլնին, կազմում է համախմբուած գիտակից բանուորութեան համակրանքի արտայայտութիւնը ստրուկների ազատութեան վերաբերմամբ: Վերջապէս «Ինտերնացիօնալն» էր այն կազմակերպութիւնը, որ պարտաւոր էր անգլիական տիրապետող դասակարգերի դէմ և ջերմ պաշտպանում ընկճուած իրլանդացիների դատը: Իսկ «Ինտերնացիօնալը» ոգին ու ղեկավարը ինքը Մարքսն է եղել: «Ոչ իրլանդական, ոչ լեհական շարժումները և ոչ ստրուկների ազատագրութիւնը չունին ոչինչ անմիջական (նոտրզիրը մերն է) բան վարձու բանուորութեան դասակարգային ինտերեսների հետ» ¹⁾—ծիշտ նկատում է Կարլ Կաուցկին: Այնուամենայնիւ, կ'աւելացնենք մենք, Մարքսի «Ինտերնացիօնալը» զբաղւում էր այդ կարգի «ազգային խնդիրներով», ճնորհարցներով: Եւ այդ բոլորից յետոյ ասել ու պնդել, պ. Խաթակ, թէ «Մարքսն ու Էնգելսը բոլորովին չեն զբաղուել ազգային հարցով»: Դուք Մինսկուն, «Новая Жизнь» օրգանին էք անտեղեակութեան և անբարեխղճութեան մէջ մեղադրում: Այժմ դատաւոր եղէք ինքներդ ձեզ վրայ.

¹⁾ K. Mark, «Das Nationalitäten in der Türkei beim Beginn des Krimkriegs» («Neue Zeit», XV տարին II հատ. էր. 69):

²⁾ K. Kautsky «Das Erfurter Programm» էր. 253.

Պարոն յօդուածագիրը անցնում է այնուհետև ներկայ ուղիալիստական հեղինակութիւններին և աշխատում նրանց ասածներով պաշտպանել ֆեդերացիայի գաղափարը: Նա բացառապէս ծանրանում է Կ. Կառլցկին՝ «էրֆուրտի ծրագրի» հայերէն թարգմանութեան համար գրած յառաջաբանի, ապա «Verus»-ի (աւտորիական սոցիալ-դեմոկրատ) նոյն ուղղութեամբ գրած աշխատութեան վրայ:

Ի դուր նեղութիւն է քաշել պ. Պաժակը:

Դեռ 90-ական թուականներին Կառլցկին ուժեղ պոլեմիկա էր մղում իր «Neue Zeit» օրգանի և «Vorwärts»-ի մէջ՝ Ֆրանց Մերինգի, Բօդա Լուքսեմբուրգի և Պարվուսի (գարձնալ մարքսիստական յայտնի թէօրէտիկներ) դէմ լեհական հարցի առթիւ: Նա պնդում էր ռուսական Լեհաստանի անկախութեան, կատարեալ անջատման անհրաժեշտութիւնը: Դրան հակառակում էին միւս մարքսիստները: Այժմ, սակայն, նոյն Կառլցկին ժխտում է իր այն ժամանակուայ պնդածը մեզ համար գրած յառաջաբանի մէջ և շեշտում, որ Լեհաստանը ևս պիտի մնայ Ռուսաստանի պետական կազմի մէջ. Կառլցկին հետևողական և բէալիստ է իր դիտողութիւնների մէջ: Նա անհրաժեշտ էր համարում Լեհաստանի անջատումը միայն այն ժամանակ (90-ական թուականներին), երբ «հաւանականութիւն չկար, թէ ռուսական արքայութիւնը արժատից կը ջախջախուի, երբ ազատ Ռուսաստանը երազ էր թւում, ուրեմն անհրաժեշտ էր անկախ Լեհաստանը, որպէսզի դրանով սահմանափակուէր Ռուսաստանը, պաշտպանուէր Արեւմտեան Եւրոպան նրա նուաճումներից»: Ընդդէմ այնպէս, ինչպէս «Կովկասի անջատումը Ռուսաստանից,—աւելացնում է Կառլցկին—և Թիւրքիայի պահպանումը համարւում էր արեւմ. Եւրոպայի դեմոկրատիայի համար մինչև 19-րդ դարի 70-ական թուականները որպէս մի կարևոր միջոց ցարիզմը թուլացնելու և դրանով ամենուրեք զարկ տալու դեմոկրատիային»: Այդպէս է մտածում Կառլցկին:

Եւ երբ նա այժմ Ռուսաստանի ապագայ քաղաքական կազմի նկատմամբ նպատակայարմար է դատում ֆեդերացիան, այդ ոչ այն պատճառով, որ նա համեմատում է ցենտրալիստական ձևի (այն, որ պաշտպանում է Ռ. Մ.-Դ. Բ. Կ.) հետ և գերադասում առաջինը—այս պէտք էր շեշտելը պ. Պաժակը,—այլ որ նա ֆեդերալիզմը հակադրում է սեպարատիզմին և իրաւամբ ընտրում առաջինը. մի ընտրողութիւն, որ կ'անէր Ռուսաստանի ամեն մի սոցիալ-դեմոկրատ:

Կառլցկին ծանօթ չլինելով Ռուսաստանի բոլոր յայտնի կուսակցութիւնների քաղաքական ծրագրերի հետ, դժբախտա-

բար մի քանի չափազանցութիւններ է անոււմ: Օրինակ Կաուց-
կին կարծում է, որ Ռուսաստանի սահմաններում ապրող զա-
նազան ազգերի—ֆինների, լիտուցիների, փորը ռուսների, Կով-
կասեան զանազան ժողովուրդների մէջ—եռում է մի զօրեղ
մղում դէպի ինքնուրոյնութիւն. մի մղում, որ արտայայտել է
ռուսական տէրութեան հետ ունեցած պետական կապերի վե-
րացման, Ռուսաստանից զօրով անջատուելու և կատարեալ պե-
տական ինքնուրոյնութիւն ձեռք բերելու ձգտումները:

Այսպիսի արտաոռոց երևոյթ, ինչպէս գիտենք, ամենեւին
գոյութիւն չունի Ռուսաստանում: Բացի լեհական սոցիալիս-
տական կուսակցութիւնից (P. P. S.), որի դրօշակի վրայ
գրած «Los von Russland» (հեռանալ, պոկուել Ռուսաստա-
նից) նշանաբանը նոյն իսկ շատ թոյլ է շեշտոււմ ներկայ յեղա-
փոխութեան օրով,—չկայ այլևս Ռուսաստանում մի ուրիշ կու-
սակցութիւն (եթէ մի կողմ թողնենք վրաց-ադնուականութեան
հին-հին երազները), որ ունենար պետութիւնից իսպառ անջա-
տուելու յամառ դեմիզը:

Այս բոլորից յետոյ պարզ է, որ Կաուցկին միայն գործ-
նական արժէքի տեսակէտից է առաջարկում ֆեդերատիւ ձևը
իրրև փոքրագոյն չարիք սեպարատիզմի հետ համեմատած: Պ.
Պաթակը չունի ամենաշնչին փաստն անգամ, ցոյց տալու, որ
Կաուցկին իր պնդումները հակադրում է մեր երկրի սոցիալ-
դէմոկրատիայի դեմոկրատական-հասարակապետական ցենտրա-
լիզմին:

Իսկ ինչ Վերուսի («Verus») գրքին է վերաբերում, ուր նա
Աւստրիայի ֆեդերացիան է պաշտպանում, դա ևս չի կարող
մեզ համար նշանակալից օրինակ լինել: Եթէ իսկապէս քաղա-
քական ֆեդերացիան պատճառ կը դառնայ, ինչպէս աւստրիա-
ցի հեղինակն է ընդունում, վերջ տալու Աւստրիայի խրոնի-
քական կրիզիսին, ազգերի կատաղի պայքարներին, այն ժա-
մանակ դա ամենախելօք տակտիկան կը լինի, որին կը դիմէ
աւստրիական սոցիալ-դեմոկրատիան: Սակայն պ. Պաթակը
պէտք է լրջմտօրէն վերաբերուէ դէպի մեր երկրի սոց.-դեմ.
կազմակերպութիւնները քաղաքական իդէալը, որ իր իրակա-
նացումով երբէք կարելիութիւն չի տայ ազգերի հիմնական ի-
րաւունքների խախտման, այսինքն առաջ չի բերի կիսաբոս-
լիտիստ Աւստրիայի ներկայ քաղաքական կրիզիսը:

Սակայն բացի այդ մակերևոյթային դիտողութիւններից,
պ. յօդուածագիրը պատմում է մեզ չեղած դէպքեր, «հնարում
է փաստեր» որ իբր «Բունդը» (հրէական սոցիալ-դէմոկրա-
տական կազմակերպութիւնը), լեհական սոցիալ-դեմոկրա-

տիան, Հ. Յ. Դաշնակցութեան նման պահանջում են ֆեդերացիա:

Այս կարգի արսուղդ դատողութիւն աւելի քան անսպասելի է: Եթէ կայ բովանդակ Ռուսաստանում մի սոց.-դեմ. կազմակերպութիւն, որ ամենից շատ է խուսափում քաղաքական ֆեդերացիայից, որովհետեւ nolens volens չի կարող նա ֆեդերացիայի խնդիր դնել հրապարակի վրայ—դա հրէական «Բուճդն» է: Ի՞նչպէս կարող է մի կուսակցութիւն ֆեդերացիայի խնդիր պաշտպանել այնպիսի քաղաքական միջնավայրում, ուր նա մի կտորը հող, տները տորիա չունի: Պ. Սափակը շփոթեցնում է երկու բան միմիանց հետ: «Բուճդն» պահանջում է միայն և միմիայն կուսակցական-կազմակերպական ֆեդերացիա, ուրիշ ոչինչ, ճիշտ այնպէս, ինչպէս հայերիս մէջ Սոցիալ-դեմոկրատական բանուորական հայ կազմակերպութիւնն է պահանջում: Նոյնը վերաբերում է և՛ լեհական սոցիալ-դեմոկրատիային: Նա ևս հեռու է պետական-քաղաքական ֆեդերացիայի գաղափարից, դա ևս «հնարովի փաստ» է:

Աւելի համոզեցուցիչ չէ՞ր լինի արդեօք և գրողի բարեխղճութիւնը չէ՞ պահանջում, որ պ. Սափակը կոհերետ փաստերով խօսէր ընթերցողի հետ և նոր ճշգրիտ աղբիւրներ իր բոլոր պնդումներին համար:

Այսպէս ուրեմն տեսնում ենք, որ պ. Սափակը չի կարողացել նոյնիսկ ամենահամեստ չափով ցոյց տալ ֆեդերալիզմի գերազանցող առաւելութիւնները և ցենսորալիզմի անուղղելի թերութիւնները: Առհասարակ շատ սխալ է ընտրել նա իր քննադատական մեթոդը: Եթէ նա գրում ու դատում է սոցիալիզմի սկզբունքների տեսակէտից, պէտք է վերլուծէր Ռուսաստանի սոց.-դեմ. բանուորական կազմակերպութիւնների մերձաւոր քաղաքական դաւանանքը և ապացուցէր նրա (ցենսորալիզմի) աննպատակայարմարութիւնը թէ պրոլետարիատի դասակարգային շահերի տեսակէտից և թէ ազգերի ընդհանուր կոլտուրական զարգացման տեսակէտից, ապա այդ երկու հայեցակէտերի հիման վրայ պաշտպանէր ֆեդերալիզմը: Ոչ մէկը և ոչ միւսը չի տուել մեզ պ. Սափակը. և նրա յիշած փաստական տեղեկութիւնները, ինչպէս տեսանք, մասամբ սխալ հասկացուած և մասամբ հնարովի են:

Բ. Իշխանսան